

مقاله‌نامه‌ها

ماندانا صدیق بهزادی

فهرستِ مقالاتِ فارسی در زمینه‌ی تحقیقاتِ ایرانی، به کوششِ ایرج افشار، ج ۵، ۱۳۶۱-۱۳۷۰، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۴ ش، ۷۸۳ ص.

مقاله‌نامه^۱ سیاهه‌ای است از مشخصات مقاله‌های منتشر شده در نشریات ادواری. در اصطلاح‌نامه‌ی کتاب‌داری، ذیل اصطلاح مقاله‌نامه، چنین آمده است: «۱. صورتی از مقاله‌ها که بر حسب سرشناسه (پدید آور یا عنوان) به صورتی مستقل یا در آخر کتاب‌ها به صورت منابع و مأخذ چاپ شود؛ ۲. نمایه‌سازی موضوعی مقالات پی‌آیند^۲ی خاص یا گروهی از پی‌آیندها؛ ۳. فهرستی مرکب از شناسه‌های مندرجات مجلات یا سایر پی‌آیندها خواه فهرست یک مجله‌ی خاص باشد یا گروهی از مجلات را در بر بگیرد. ذیل هر شناسه مشخصات کامل کتاب‌شناختی (مقاله‌شناختی) مقاله‌ی مربوط ذکر می‌شود».

در سده‌ی هجدهم، مقالات علمی جایگاه ویژه‌ای یافتند؛ اما، در واقع، در سده‌ی بیستم بود که بر شمار مجلات و نشریات ادواری به نحو چشم‌گیری افزوده شد و تدوین و تهیه‌ی مقاله‌نامه‌ها رونق گرفت و مقاله‌نامه از ابزارهای مهم تحقیق به حساب آمد. مقاله‌نامه‌ها کلید تحقیق در هر علم محسوب می‌شوند و تردیدی نیست که دست یافتن به مقالات برای آگاه شدن از جدیدترین تحقیقات حایز اهمیت خاصی است.

نخستین مقاله‌نامه به زبان فارسی با عنوان فهرست مقالات فارسی به کوشش ایرج افشار، در مهر سال ۱۳۴۰، به نفقه‌ی انتشارات دانشگاه تهران منتشر شد. در سال ۱۳۴۰، مقاله‌نامه‌ی دیگری با عنوان فهرست مقالات جغرافیایی، تالیف محمدحسن گنجی با هم‌کاری جواد صفی‌نژاد به همت انتشارات دانشگاه تهران منتشر گردید. در این فهرست، دوره‌های مختلف ۱۳۲ نشریه از بدو انتشار تا پایان سال ۱۳۳۷ بررسی شده است. این فهرست، دارای نمایه، نام نویسنده، موضوع، مترجم، اماکن جغرافیایی و فهرست عناوین جغرافیایی است. فهرست موضوعی مقالات اقتصادی به نفقه‌ی بانک مرکزی ایران در سال ۱۳۴۶ منتشر شد. در این فهرست، مقالات اقتصادی بر حسب موضوع رده‌بندی شده است. مطالب اقتصادی به ۱۵

گروه تقسیم و هر گروه با یکی از حروف الفبا نشان داده شده است. این کتاب دارای نمایه‌ی تحلیلی موضوعات است.

فهرست مقالات حقوقی به همت ایرج افشار، یوسف موسی‌زاده‌ی فصیح و ابراهیم همدانی در سال ۱۳۴۷ به نفقه‌ی انتشارات دانشگاه تهران منتشر شد. این فهرست دارای عنوان و مشخصات مقالاتی است که به زبان فارسی درباره‌ی مطالب حقوقی نوشته یا ترجمه شده و در مجلات و نشریات ادواری چاپ ایران و افغانستان انتشار یافته است.

در سال ۱۳۴۷، مؤسسه‌ی مطالعات و تحقیقات اجتماعی مقاله‌ی نام‌هی دیگری با عنوان فهرست مقالات مربوط به علوم اجتماعی منتشر کرد. این فهرست دارای نمایه‌ی نام نویسندگان، مترجمان و مجلات و کتاب‌خانه‌های حافظ آثار است.

فهرست موضوعی مقالات اقتصادی مجلات فارسی (۱۲۹۷-۱۳۴۰) در سال ۱۳۵۵، به همت غلامرضا منصور و به نفقه‌ی انتشارات دانشکده‌ی اقتصاد، منتشر شد. در رده‌بندی مقالات هر موضوع، ترتیب الفبایی رعایت شده است.

مرکز اسناد فرهنگی آسیا وابسته به وزارت فرهنگ و هنر، در سال ۱۳۵۵، مقاله‌ی نام‌هی عمومی دیگری، با عنوان فهرست مقالات فرهنگی در مطبوعات ایران، منتشر کرد. در سال ۱۳۵۷، انتشار این فهرست متوقف گردید. در سال ۱۳۶۱، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی اقدام به انتشار فهرست مقالات انقلاب اسلامی در مطبوعات ایران کرد. این فهرست، که در واقع، به نوعی، ادامه‌ی کار فهرست مقالات فرهنگی در مطبوعات ایران است، به صورت فصل‌نامه منتشر می‌شود. عنوان این فهرست بعداً به فهرست مقالات فارسی در مطبوعات جمهوری اسلامی ایران مبدل شد. این فصل‌نامه نیز موضوعی است و در آخر هر شماره‌ی این نشریه نمایه‌ی نام اشخاص، فهرست تحلیلی موضوعی و صورتی از اسامی مجلاتی که مقالات آنها در فهرست درج شده آمده است.

همچنین می‌توان از مقاله‌ی موضوعی برنامه ریزی توسعه، مسائل اقتصادی، اجتماعی، روابط بین‌المللی، از انتشارات مرکز مدارک اقتصادی-اجتماعی سازمان برنامه و بودجه؛ فهرست مقالات جنگ تحمیلی در مطبوعات جمهوری اسلامی ایران، از انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ فهرست مقالات مربوط به خراسان؛ فهرست مقالات زنان؛ فهرست مقالات و نوشته‌های مربوط به کودکان و نوجوانان در مطبوعات ایران نام برد.

چند مجله نیز به انتشار فهرست‌های جداگانه اقدام کرده‌اند، مانند فهرست مقالات مجله‌ی نگین، فهرست مجله‌ی سخن؛ فهرست مقالات نشر دانش؛ فهرست هشت ساله‌ی مقالات کیهان فرهنگی؛ و

فهرست سه ساله‌ی رسانه.

در مواردی هم فهرست مقالات همراه با اطلاعات کتاب‌شناختی کتاب‌ها در یک مجلد چاپ شده است، مانند کتاب‌شناسی زبان و زبان‌شناسی، کتاب‌شناسی اطلاعات و ارتباطات.

فهرست مقالات فارسی، تدوین ایرج افشار، کتاب‌شناس بنام ایران، یکی از مهم‌ترین ابزارهای تحقیق و مرجع در زمینه‌ی ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی است. تاکنون ۵ جلد از این مقاله‌نامه منتشر شده است.

تدوین و نشر این سلسله مقاله‌نامه‌ها از سال ۱۳۲۹ آغاز شد؛ ولی، به دلایلی، چند سالی دچار فترت گردید. جلد اول این فهرست شامل نام و نشان شش هزار مقاله به زبان فارسی است که در نشریات ادواری چاپ ایران و خارج از ایران (مجله‌ها، سال‌نامه‌ها و مجموعه‌ها) از بدو تأسیس و طبع مجله به زبان فارسی تا آخر سال ۱۳۳۸، در زمینه‌های متعدد تحقیقات مربوط به ایران و اسلام، منتشر شده است. جلد دوم حاوی نام و نشان مقالات و خطابه‌ها و گفتارهای منتشر شده در سال‌های ۱۳۳۹-۱۳۴۵؛ جلد سوم حاوی مقالات منتشر شده در سال‌های ۱۳۴۶-۱۳۵۰؛ چهارمین جلد حاوی مقالات منتشر شده در سال‌های ۱۳۵۱-۱۳۶۰؛ و پنجمین جلد حاوی مقالات و گفتارهای منتشر شده در سال‌های ۱۳۶۱-۱۳۷۰ است. منابع فهرست مجله‌ها و سال‌نامه‌ها و مجموعه‌های فارسی مربوط به مطالعات ایرانی است.

تقسیم‌بندی موضوعی

فهرست مقالات فارسی به صورت موضوعی تنظیم و در آن از شیوه‌ی تقسیم‌بندی Index Islamicus استفاده شده است. البته، در موارد لازم تصرفاتی نیز در آن انجام گرفته و هر یک از مباحث به ترتیب الفبای اسامی نویسندگان مرتب شده است. این کتاب مشتمل است بر فصل‌های کلیات، ادیان و مذاهب، فلسفه و علوم، هنر و صنعت، جغرافیا، مردم‌شناسی و نژادشناسی و مباحث اجتماعی، باستان‌شناسی، تاریخ، زبان و زبان‌شناسی و ادبیات. عناوین این فصول در جلدها تغییر کرده، ولی این تغییرات بیشتر جنبه‌ی لفظی دارد. در زیر تقسیمات کلی، موضوعات و رده‌های فرعی متناسب با هر بخش آمده است. در هر بخش، مقاله‌های یک نویسنده به ترتیب الفبای نام مقاله تنظیم شده است. مقاله‌هایی که در بخش انتقاد کتاب آمده به ترتیب الفبایی نام نویسنده‌ی مقاله است و نه به ترتیب الفبایی نام نویسنده‌ی کتاب مورد انتقاد.

تنظیم مدخل‌ها

- مدخل انتخاب شده نام نویسنده‌ی مقاله است.
- نام اشخاص بر اساس نام خانوادگی یا نام شهر آن ضبط شده است.
- لقب‌ها و عنوان‌ها از قبیل دکتر، مهندس، استاد، حاجی، میرزا و غیره از نام اشخاص در مدخل حذف شده است.
- نام‌های نویسندگان عرب، هندی، پاکستانی و گاه افغانی به همان صورتی که در اصل ضبط شده‌اند در مدخل آمده است؛ مانند محمد ریاض.
- نام خانوادگی نویسندگان ژاپنی عنوان مدخل شده است، اما نام نویسندگان چینی با ضبط اصلی در مدخل آمده است یعنی نام خانوادگی در آغاز اسم و نام شخص به دنبال آن.
- نام‌هایی که از زبان‌های اروپایی نقل شده و به دو یا سه صورت آمده در این فهرست به همان صورتی که در مقاله بوده ضبط شده است. در فهرست اعلام، حتی الامکان، به یکی بودن آن دو اشاره شده است.

نمایه‌ها

در آخر هر جلد، نمایه‌های الفبایی نام نویسندگان و مترجمان، نام اشخاص، اعلام جغرافیایی، نام کتاب‌ها، اماکن جغرافیایی و تاریخی، اقوام و ملل و مذاهب، مباحث لغوی و مفردات و نمایه‌ی تحلیلی مطالب آمده است. این نمایه‌ها از جلد اول تا جلد پنجم دست‌خوش تغییرات لفظی قرار گرفته و گاهی چند فهرست در هم آمیخته شده است. انتخاب موضوع‌ها در نمایه‌ی موضوعی، که در جلد پنجم عنوان «فرهنگ‌واره‌ی موضوعی و مدنی» پیدا کرده، بیش‌تر برگرفته از کلیدواژه‌های موضوعی به کار رفته در عنوان مقاله‌هاست، که البته در این مورد سلیقه‌ای عمل شده و یک‌دستی لازم رعایت نشده است و بسیاری از واژه‌های موضوعی عنوان‌ها در نمایه‌ی موضوع دیده نمی‌شود. چنانچه نمایه‌ی موضوعی از کلیه‌ی عنوان‌های مقاله‌ها به طور قاعده‌مند، با استفاده از سرعنوان موضوعی همراه با ارجاع‌های لازم، تهیه می‌شود، شاخص‌های بازبانی موضوعی متعددی در دست‌رس مراجعه‌کننده قرار می‌گرفت.

در ابتدای هر جلد نیز فهرست مجله‌ها، سال‌نامه‌ها و مجموعه‌هایی که از مقاله‌های آن در این فهرست استفاده شده درج گردیده است. مجله‌ها و نشریه‌ها و مجموعه‌هایی که در این فهرست آمده زمینه‌ی پژوهشی داشته است. علاوه بر مجله‌های ایرانی، نشریات ادواری

سایر کشورها، مانند آریه، کابل، ادب و هرات (افغانستان)، سودمند (مصر)، هلال (پاکستان)، و نیز تعدادی سال‌نامه و مجموعه که در خارج از ایران منتشر شده در فهرست آمده است.

فهرست مقالات فارسی یکی از معتبرترین مقاله‌نامه‌ها به زبان فارسی است. کسانی که با روش علمی به بررسی و تحقیق می‌پردازند می‌دانند که تهیه و تنظیم فهرستی روز آمد چقدر دشوار و وقت‌گیر است و چه همتی را اقتضا می‌کند و چه مشکلاتی بر سر راه دارد. ایرج افشار در مقدمه به برخی از مشکلات تهیه و تنظیم این مقاله‌نامه، از جمله مشکلات دست‌یابی به دوره‌های کامل مجله‌ها در کتاب‌خانه‌ها، اشاره کرده است. در این فهرست لغزش‌هایی روی داده که معمولاً از دشواری تشخیص مرز نام و نام خانوادگی در مواردی که نام خانوادگی ترکیبی است و تعیین هویت نویسندگانی که تغییر نام خانوادگی داده‌اند یا تشابه اسمی نویسندگان ناشی می‌گردد و ایرج افشار به پاره‌ای از آنها در مقدمه اشاره کرده است. تشخیص موضوع مقاله‌های چند وجهی نیز، همان‌طور که در مقدمه ذکر شده، یکی از دشواری‌های فهرست‌نگاری مقاله‌هاست. بسیاری از مقاله‌ها می‌توانند در دو یا سه جا در فهرست قرار گیرند، که مؤلف با تهیه فهرست‌واره‌ای کلمه‌ای به رفع این مشکل پرداخته است.

در حروف چینی این فهرست برای نام نویسندگان مقاله‌ها از حروف درشت‌تر و برای اسم مجله‌ها و مجموعه‌ها از حروف خوابیده (ایرانیک / ایتالیک) استفاده شده تا تمایزی با عنوان مقاله داشته باشد.

میزان انطباق تهیه هر مقاله‌نامه با معیارهای معتبر در این زمینه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به معیار انجمن نمایه‌سازان امریکایی (AST)، ایزو (ISO) و انجمن نمایه‌سازان بریتانیا (بی. اس. ۳۷۰۰) ملاک‌های کلی ارزیابی مقاله‌نامه به این شرح است:

– وجود مقدمه‌ی جامع (نشان‌دهنده‌ی محتوا، سازمان‌دهی، ساخت و ترکیب نمایه)؛

– وجود فهرستی از نشریات زیر پوشش نمایه؛

– استمرار، فاصله‌ی انتشار و سرعت؛

– تهیه‌ی مقاله‌نامه بر اساس الگویی منطقی، متعادل و سازگار؛

– تهیه‌ی شاخص‌های بازبایی موضوعی، بیش‌تر برای دست‌یابی بهتر به اطلاعات؛

– کامل بودن پوشش نمایه؛

– استفاده از ابزارهای خاص برای نمایه‌سازی؛

– ارائه‌ی راه‌های بازبایی متعدد به منظور دست‌یابی به اطلاعات مورد نظر؛

– وجود نظام ارجاع‌ها؛

- وجود ارجاع‌های جای‌نما برای راه‌نمایی به محلّ اخص برای اطلاعاتِ موردِ نظر؛
 - وجود عنوانِ مکررِ بالای هر صفحه؛
 - تسلطِ نمایه‌ساز بر زمینه‌ی موضوعی مقاله‌نامه.
 - تنظیم شناسه‌های کتاب‌شناختی مقاله‌ها به طورِ کامل و به ترتیب (نویسنده، عنوانِ مقاله، مترجم، نام نشریه، شماره‌گذاری، دوره، تاریخ انتشار و شماره‌ی صفحه).
 - با توجه به این معیارها، ملاحظه می‌شود که مقدارِ درخوری از آنها در تنظیمِ فهرستِ مقالاتِ فارسی رعایت شده است.
- جامعه‌ی کتاب و کتاب‌خوان و اهلِ قلم و پژوهش، بر خدمتِ ارزنده‌ی ایرج افشار ارج می‌نهند. امید است که به دستِ پر توانِ این محقق و کتاب‌شناسِ گرانمایه و شیفته‌ی فرهنگِ اصیلِ ایرانی و اسلامی جلدهای دیگرِ این فهرست روز آمدتر منتشر شود و، از آن خوش‌تر، دوره‌ی پنج‌جلدی، با یک‌دستی و یک پارچگی بیشتر، ادغام و در یک یا چند مجلد در دست‌رسِ محققان قرار گیرد.

ارجاعات

۱. یوری سلطانی، فروردین راستین، اصطلاحنامه‌ی کتابداری. ویرایش ۲، تهران، کتاب‌خانه‌ی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۲؛
۲. نورالله مرادی، مرجع‌شناسی: شناختِ خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران، فرهنگِ معاصر، ۱۳۷۲؛
۳. ایرج افشار، فهرستِ مقالاتِ فارسی، تهران، انتشاراتِ دانشگاه تهران، ۱۳۴۰-۱۳۷۴، ج ۱ و ۲ (انتشاراتِ دانشگاه تهران، ۱۳۴۰ و ۱۳۴۸)؛ ج ۳ (کتاب‌های جیبی با هم‌کاریِ فرانکلین (۱۳۵۵)؛ ج ۴ و ۵ (شرکتِ انتشاراتِ علمی و فرهنگی، ۱۳۶۹، ۱۳۷۴)
4. Harold Borko, Charles L. BERNIER, *Indexing Concepts and Methods*, New York, Academic press, 1978;
5. *Iso Recommendation, Layout of Periodicals*, 1954;
6. *British Standard Recommendation for the Preparation of Indexes*, B.S-3700, 1976.
۷. فتانه‌ی راحمی‌پور، بررسی نمایه‌نامه‌های نشریاتِ ادواریِ فارسی انتشار یافته در تهران در سال‌های ۱۳۵۷-۱۳۷۳ (پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد - دانشکده‌ی مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، ۱۳۷۴).

